

פכים סובייטיים קטנים

למרות שתשומת לבנו היתה נתונה בעיקר לפגישות עם יהודים וללימוד מצבם והלכי רוחם, הרי שלא פחות מכך רותקתי למפגשים עם האוכלוסייה המקומית, הלא-יהודית. ממפגשים אלה, רובם אקראיים ובלתי מתוכננים, הוסט מעט המסך מעל מעטה הסודיות שאפף את "מעצמת הדממה". בידודם של הדיפלומטים הזרים מן האוכלוסייה המקומית היה ממש מושלם. למזלנו היתה השפה הרוסית שגורה על פינו במידה כזו שבני שיחנו לא יכלו לזהות כי זרים אנו, וכך יכולנו "להציץ" פנימה אל תוככי ברית-המועצות בכל אשר פנינו.

נהגת מונית

באחד מימי החורף עצרנו מונית בקרבת תחנת הרכבת הריגאית. היו איתי שניים מחברי בשגרירות. הם התיישבו במושב האחורי, ואילו אני התיישבתי במושב ליד הנהגת, אשה בשנות השלושים-ארבעים לחייה. חברי ואני לבשנו מעילי חורף, ולראשינו כובעי פרווה רוסיים. אמרתי לנהגת את כתובת השגרירות שלנו, יעד הנסיעה, ויצאנו לדרך. שאלתיה מיד האם היא מכירה את הדרך. משלא הבינה את פשר שאלתי, הסברתי לה שכבר ניתקלתי בנהגי מוניות חדשים שהשתחררו לא-מזמן משירותם הצבאי, והם מתמצאים אך בקושי ברחובותיה של מוסקבה. "מה יש פה ללמוד?" הגיבה, "נהג מונית צריך לדעת היכן תחנות הרכבת, היכן הרסטורנים ואיפה אפשר למצוא זונות."

תשובתה הבהירה מיד כי לא נתגלתה לה עובדת היותנו זרים. המשכתי בשיחה. שאלתי כמה זמן היא נוהגת במונית. "כשנתיים", השיבה. "מה עשית קודם?" "עבדתי כנהגת במוסד ממשלתי" אמרה. "היכן טוב יותר?" הקשיתי. במוסד, כך אמרה, הרוויחה טוב יותר, אך נוח לה יותר כנהגת מונית. היא עובדת 16 שעות רצוף ואחר-כך יש לה יום חופשי. סידור זה מקל עליה את הטיפול בבית, בילדים וגם בקניות. "אך למה אתה שואלת?" התעניינה, "אתה הרי יודע איך זה אצלנו. בשביל הבוסים זה אולי סוציאליזם, אבל לנו הם השאירו קפיטליזם." היא ביקשה לדעת מה יש שם ברחוב ויסנינה שאליו אנו רוצים להגיע, ואני אמרתי בשקט "שגרירות. אנו עובדי שגרירות ישראל." "אוי ואבוי! איך זה לא שמתי לב שאתם זרים?!" הזדעקה בהפתעה. "מילא" - מלמלה כמו לעצמה - "אתם הרי רואים בעצמכם מה הולך כאן..."

רב-חובל בצי המלחמה (ימיה) הסובייטי

היה זה ברכבת ללנינגרד, רכבת לילה. נסעתי עם בבה בתא שהיו בו ארבעה מקומות. סידרנו את המזוודות, פשטנו את המעילים וערכנו היכרות עם שכנינו לתא: זוג בשנות הארבעים המאוחרות, הוא-רב-חובל בצי המלחמה. כלומר, קצין גבוה, היא-אשה חנינית, לבושה טוב יותר מנשים החולפות באקראי ברחוב. הצגנו את עצמנו. הקצין ואישתו, לא רק שלא נראו מודאגים אלא להיפך: נראו - מרוצים. מהר מאוד התפתחה שיחה ונוצרה אווירה נעימה. את ארוחת-הערב אכלנו בצוותא. בבה פתחה את חבילת הכריכים שהכינה, והרוסייה הנחמדה הוציאה - מסלה חצי ככר לחם, עוף צלוי ומלפפונים חמוצים. בעלה, הקצין, נזף ברעייתו בחיוך: "מתי תלמדי קצת עדינות מנשות המערב? ראי את הכריכים האלגנטיים, פרוסות לחם דקות ומילוי מעורר תיאבון. פשוט תאוה לעיניים!" צחקתי ואמרתי לו שאצלי מעוררים את התיאבון דווקא העוף הצלוי והמלפפונים.

בתחנה הראשונה ירדתי יחד עם הקצין אל המזנון לקנות משקה וגילגלנו שיחה. הקצין סיפר כי הם חוזרים מביקור בכפר, מאזור וולוגדה. יערות וולוגדה ידועים כאתר ציד מצוין. את זמנם אכן בילו בציד ובמנוחה. עתה הם בדרך ללנינגרד. מעתה יהיה מוצב בקרונושטט, בסיסו של הצי הבלטי. בעבר הספיק לשרת בים השחור, באוקיינוס השקט, בוולדיווסטוק ובים הצפוני. אחר-כך שאלה בבה את שכנתה הרוסייה איך זה להיות אשת רב-חובל ולנדוד עם המשפחה מבסיס לבסיס. הרוסייה השיבה שעד שהגיעה לוולדיווסטוק חשבה שגורלה של אשת ימאי אמנם קשה. אך בוולדיווסטוק הם התגוררו בבית-קומות, יחד עם משפחות של טייסי הצי, ואז נוכחה לדעת עד כמה קשה יותר גורלן של נשות הטייסים, בעיקר טייסי ניסוי. בתוך תקופה קצרה יחסית הם השתתפו במספר לוויית, סיפרה הרוסייה. "חשבת שברית-המועצות אין תאוונות ואין אסונות. הרי מאז שאנו במוסקבה לא קראנו ולא שמענו אף על מקרה אחד כזה," אמרתי בהיתממות. הקצין צחק וסיפר בהקשר זה בדיחה: "ברחוב הראשי של מוסקבה, רחוב גורקי, הלכו שני רוסים. לפתע עברו במהירות מכוניות לכיבוי אש. 'שוב פרצה שריפה בפאריס', הסביר הרוסי לחברו. " צחקנו. הרמז היה ברור. בהגיענו ללנינגרד, נפרדנו בלבביות. בנסיעה זו למדנו משהו על אורח החיים של בני השכבות המועדפות בברית-המועצות, אלה שיכולות להרשות לעצמן חופשת ציד ביערות וולוגדה, בדיוק כפי שנהגו בעבר קצינים בכירים בצבא הצאר.

ש י כ ו ר י מ ב מ ו ס ק ב ה

ברכבת התחתית של מוסקבה, בבה ואני בדרכנו הביתה לאחר הצגת תיאטרון. השעה כבר קרובה לחצות, והקרונן כמעט ריק. לידינו יושבת רוסייה זקנה ומטפחת לבנה קשורה לראשה. מולנו צעיר גבה-קומה ולו פרצוף אינטליגנטי ממושקף, והבחור בגילופין, כלומר, קצת שיכור.

"אתה יהודי?" פונה אלי לפתע הצעיר השיכור. "כן", עניתי. "כך חשבת", אמר והמשיך. "פניך בהחלט לא מבטאים טוב לב. אך זה מטעה. מטעה מאוד." "האומנם? איש לא אמר לי אף פעם מה אומר מראה פני" אמרתי לו. הצעיר המשיך להסביר את משמעות הערתו: "הנה, הסתכל, לידך יושבת רוסייה, ואיזה טוב לב נסוך על פניה. אך דע לך - זה מטעה. היא יכולה להיות אכזרית מאוד. מישוהו יתדפק על חלונה ויבקש עזרה, והיא תמהר ותסגור את החלון ותגיף את התריסים. ואילו אתם, היהודים, דואגים איש לרעהו. עוזרים אתם האחד לשני. פשוט קנאה אוכלת אותי."

דברי ה"שיכור" הרוסי, כטוב לבו ביין.

השיכורים ברחובות מוסקבה היוו למעשה חלק אינטגרלי של הנוף האנושי. בסביבות הרסטורנים ובקרבת החנויות לממכר משקאות חריפים מספרם היה רב למדי. הם היו בדרגות שונות של שיכרות. הנה, עומד שעון על עמוד של פנס רחוב שיכור אחד וממלמל לעצמו, "רק לא להשתולל, רק בלי חוליגניות, רק להתנהג יפה." כמו מזהיר את עצמו שלא ליפול בידי פטרול של המשטרה. היו שיכורים שהשתוללו והיו אחרים ששכבו מסואבים על הארץ. בימות החורף והכפור הקשה של מוסקבה, כשקיימת סכנה שהם יירדמו על המדרכות ויקפאו למוות, היו מובילים אותם למוסדות מיוחדים עד שיתפכחו ויעמדו על רגליהם. פעם אחת פגשנו בשיכור השעון על קיר בית ולידו, על המדרכה, שרוע שיכור אחר. זה שעדיין הצליח לעמוד, מלמל כמה פעמים לעבר חברו "מסכן. יוציאו לך הכל מהכיסים, עד הפרוטה האחרונה."

קטטות של שיכורים מלווות בשליפת סכינים - לא ראינו. אך שמענו על כך סיפורים. אחד מהם קראתי בספרון צנוע למראה "רשימותיו של מזכיר ועד אזורי" שנזדמן לידי. מזכיר הוועד של המפלגה באזור כפרי הביא שם תיאור גלוי לב של בעיית השיכרות בכפר. הוא סיפר על כפרים שלמים ששותים לשכרה. כפרים רבים שהפכו לקולחוזים תחת המשטר הסובייטי, נקראו בשמותיהם של קדושים: סימיונובקה, פטרובקה, ניקולאיובקה, וכו'. לכל קדוש היה מוקדש מדי שנה יום זיכרון. בכל שנה, ובאותו היום היו מגיעים אל הכפר הנושא את שמו של הקדוש כפריים רבים מן הסביבה, ואז שתו כולם לשוכרה. בבוא היום יגיע תורו של קולחוז שכן, ואף ישתו גם שם. וכך חוזר חלילה.

"מדוע שותים כל-כך הרבה?" שאל המזכיר את נהגו. הסביר הנהג: "לא השאירו לבני הכפר דבר שיקשט את החיים וישבור את השיעמום. על הצעירים נאסר לחגוג את החגים הפרבוסלביים הדתיים ונגזר עליהם לוותר על הפולחנים המרשימים של הכנסייה. ציוו עליהם להשכיח את המנהגים העממיים-הדתיים המלווים שירים וריקודים בלבוש צבעוני, והשאירו להם אספות מפלגה ושירים סובייטים התואמים את 'הקו המפלגתי'. כל זה הגביר מאוד את השכרות בקולחוזים." ולא רק בקולחוזים.

גנבים וכייסים למכביר, ובכל זאת - "עמך" לא אוהב את המשטרה

באחד הימים, בהיותה בשוק, עמדה בבה בתור לתפוחי-אדמה. קרוב מאוד לידה עמד איש שלבש מעיל עור שחור. כשהגיע תורה, הכניסה בבה את ידה לכיס מעילה, שם נהגה לשים ארנק קטן עם כסף, ולפתע גילתה כי הארנק נעלם, וכמוהו גם האיש במעיל השחור. במרחק צעדים ספורים ממנה עמד שוטר ובבה מיהרה לרוץ אליו. "הנה האיש שגנב לי את הארנק מהכיס" דיווחה לשוטר, והצביעה על האיש, שהתרחק במהירות עד שנעלם בתוך ההמון שבשוק. "איפה נתפוס אותו! כבר מאוחר! לך תפוס את הרוח!" ענה השוטר, כשהוא פולט נזיפה לעבר בבה. "נו, באמת, אזרחית. מי זה מחזיק כסף בכיס?" כשסיפרה לי בבה את סיפור המעשה, אכן אישרה כי השוטר צדק בהחלט, שהרי בעצמה שמה לב לכך שהנשים הקונות בשוק החזיקו את כספן בגרב, מתחת לחצאית או גם בחזיה, אבל לא בכיס המעיל. ביום אחר היתה בבה עדה למרדף של שוטר אחר גנב צעיר. הצעיר, שהיה לבוש בגדים מרופטים, רץ במהירות ובקלילות, ואילו השוטר שלבש מעיל חורפי ארוך ולרגליו מגפי חורף כבדים נגרר אחדיו בכבדות ובנשימה עצורה. הקהל שהתגודד מסביב חיך בליגלוג: "תראו איך הדב הזה בקושי זז! איך הוא יתפוס משהו?" ברור היה שהשוטר לא זכה לאהדה מרובה מן הקהל, למרות שעסק בתפיסת הגנב והעמדתו לדין.

שורה נדהמת: זאת כל המדינה שלכם?

שורה, עוזרת הבית שלנו, היתה כזכור רוסייה כפרייה פשוטה, שבאה למוסקבה מכפר קטן אשר נבלע בשנים האחרונות על-ידי הכרך המתפשט. כל בני משפחתנו היו מיוודדים איתה. הילדים אהבוה ובבה התייחסה אליה כמו קיבוצניקית בעלת תפישה שוויונית, למרות שנאלצה "לשחק" את תפקיד "אשת הדיפלומט". חשנו ששורה מחבבת אותנו. בשיחותיה עם בבה היא גילתה עניין רב בחיים בישראל. וגילתה חוש חריף וגישה מציאותית דווקא בעניינים מדיניים. יום אחד חזרה בבה הביתה לאחר שערכה קניה בלתי מתוכננת. היא לא לקחה איתה סל ולמוכרת בחנות לא נותרו עתונים ישנים, שבהם נהגה לעטוף את הסחורה. כפתרון הציעה המוכרת לבבה לקנות מפה גיאוגרפית של העולם, ולארוז בה את הקניות. וכך היה. בבית תלתה בבה את המפה (שני עיגולים של חצאי-העולם. המזרחי והמערבי) על הקיר. שורה ראתה את המפה וביקשה מבבה כי תצביע על מקומה של ישראל. כאשר בבה הראתה את הכתם הקטן, שהיה קטן מלהכיל באותיות קטנטנות את המלה "ישראל", נדהמה שורה. היא נשארה בלי מענה ופלטה, "זה הכל?" לבני המדינה העניקת הזאת, המשתרעת מן הים הבלטי ועד האוקיאנוס השקט, ומקרבת הקוטב הצפוני ועד לים הכספי, קשה מאוד להבין "תופעה" כמדינת ישראל.

יותר מעשר שנים חלפו מאז "גילתה" שורה כמה קטנה ישראל. עמדתי בווישינגטון בקבלת-פנים שערכה שגרירות גרמניה ושוחחתי עם יועץ השגרירות הסובייטית. האיש הועבר זמן לא-רב קודם לכן מן השגרירות בטהרן אל השגרירות בווישינגטון. שוחחנו על דא ועל הא, ולפתע פנה אלי האיש: "איך אפשר להסביר שישראל, הקטנטונת הזאת, תופשת מקום כה נכבד בעתונות האמריקנית. שמתי לב שכמעט ולא חולף יום בלי ששני העיתונים שאותם אני קורא - ה'ניו-יורק טיימס' וה'ווישינגטון פוסט' - יזכירו את ישראל. לעומת זאת, לפעמים חולפים ימים מבלי שתיכתב בעתונים אלה ולוא מלה אחת על צרפת או גרמניה." אינני זוכר בדיוק מה השבתי לדיפלומט הרוסי, אך נזכרתי בשיחה שניהלה בבה עם שורה במוסקבה על "גודלה" של ישראל.

כוחה של תעמולה

כשהגענו למוסקבה, היינו בטוחים שאנו מחוסנים בפני התעמולה הסובייטית המסיבית שממש "עטפה" כאן כל אדם מבוקר ועד ליל. מסע תעמולה תמידי, בלתי פוסק, שמדי פעם החליף אמנם הדגשים, אך לא השאיר ליחיד כל פתח לשיקול דעת ולשיפוט עצמאי. כך כמעט בכל נושא ובכל תחומי החיים. התעמולה הפעילה את התקשורת האלקטרונית והכתובה, עיתונים, כתבי-עת, שידורי רדיו, פוסטרים ענקיים ברחובות, וחדרה במלוא העוצמה גם לספרות המקצועית, לתיאטרון, לפולקלור. עם הזמן למדתי שאין חיסון נגד תעמולה כזאת. מכל מקום, אין חיסון מלא. מן הרגע הראשון משהו נקלט בראש מבלי שאתה חש בכך. למשל, מבצע כיבוש האדמות הבתולות באסיה, שאותו יזם ודחף חרושצ'וב, היה כמובן מלווה במערכת של תעמולה אדירה. הוסבר לעם והובטח לו ששטחים נרחבים בקזחסטן ובאזור אלטאי יהפכו לשדות תבואה, ובכך תיפתר אחת ולתמיד בעיית אספקת הלחם והמזון לבהמות. כיבוש שטחים שמחרשה מעולם לא נגעה בהם, יביא שפע ועושר לכלכלת המדינה. פיתויי התעמולה היו בבחינת סם להמונים. לביצוע התכנית הגרנדיוזית נקראו המוני הנוער להתנדב ולהתיישב באזורים מרוחקים ודלי אוכלוסייה. התעמולה בישרה על היענות עצומה. סופר על גלי התלהבות שממש שטפו את הנוער בכל רחבי ברית-המועצות האירופית. התרשמתי באותם ימים שאמנם התעמולה הצליחה למשוך את לב הנוער, ואולי אף להלהיבו באמת. וכיצד לא? תמונות של רכבות מקושטות, עם פנים עליזים של בני נוער מציצים מחלונות הקרונות; ראיונות ברדיו עם "כובש האדמות הבתולות"; סיפורי הצלחה ראשונים ופרסום סטטיסטיקה מרשימה; כל אלה השפיעו גם עלי. והנה, נתגלתה לי האמת בכל מערומיה - ובאקראי. רצה הגורל והגעתי ברכבת לתחנה באודסה. הרכבת שלנו עצרה ברציף. ממול עמדה רכבת מקושטת בדגלים ובסיסמאות, רכבת שפניה לקזחסטן. כל סימן של התלהבות לא ניכר בסביבה. ההיפך הוא הנכון. התמונה היתה עגומה למדי. צעירים וצעירות שעמדו לצאת לאסיה

הרחוקה, הציצו מבעד לחלונות הרכבת במבטים עגומים. גם אלה שעדיין שהו על הרציף ובני משפחותיהם שליוו אותם, לא היו עליזים. הבחורים, כמעט כולם שיכורים, והצעירות ממרות בבכי. פה ושם ניסו נגני אקורדיונים "לשמח" את ההמון, אך ללא הצלחה. המראה שחזיתי בו הניע אותי לחקור וללמוד כיצד התנהל הגיוס ההמוני של הנוער "לכיבוש" אדמות קזאסטן הבתולות. הנוער לא התנדב. את הנוער "נידבו" המפלגה והקומסומול. בהזדמנות אחרת, בעת ביקור שערכתי עם משה קהת בריפובליקה האוזבקית, יכולנו לעמוד על שיטת התעמולה הסובייטית. לפני צאתנו לטשקנט, הוכרז בברית-המועצות על מלווה מדינה **בהתנדבות** לקידום כלכלתה. מכונת התעמולה הופעלה במלוא עוצמתה, ולאורך תקופה ממושכת. התרשמתי שהשלטון הצליח לשכנע את העם, וכי ההיענות רבה מאוד. לטשקנט הגענו בימים שנקבעו לבצוע המלווה. כשהגענו לטשקנט, חש משה ברע וסיכמנו שעליו לשוב למוסקבה ואילו אני אמשיך בתכנית הביקור כפי שנקבעה. נגשנו למשרד הדואר כדי להבריק על שובו של משה. בכניסה למשרד הדואר עצרו אותנו שני אוזבקים. משה ואני לבשנו בגדי קיץ - מכנסיים בהירים וחולצות לבנות. האוזבקים לא הבחינו, כנראה בהיותנו זרים ואחד מהם תחב לידי מברק. הוא התנצל שאמנם השפה הרוסית שגורה בפיו אך איננו מסוגל לקרוא. במברק נאמר מפורשות: "עליכם להבריק מיד סכום השתתפותכם במלווה." גם הסכום צוין במברק שהיה חתום על-ידי יו"ר הקולחוז. האוזבקי פלט קללה רוסית מקובלת, הודה לנו והלך. ימים ספורים לאחר-מכן, בהגיעי לשדה-התעופה של מוסקבה, קידם את פני דמיטרי יגורוביץ', נהגו של השגריר, ללא מלווים אחרים. שמחתי להזדמנות זו שאיפשרה לי לשוחח שיחה חופשית יותר עם הנהג, שהיה גם האחראי על הצוות בפני השלטונות. שאלתי את דמיטרי מהו הסכום שהקציב בהתנדבות למלווה, וזכיתי לשמוע מפיו קללה עסיסית בת "שלוש קומות". מסתבר, שכל עובד חוייב "לתרום" למלווה משכורת חודשית! דמיטרי, שמשכורתו היתה הגבוהה מבין משכורות העובדים המקומיים בשגרירות, נפגע יותר מן האחרים. המלווה ב"התנדבות" נכפה למעשה על העם בצורה צינית, אך איש לא פצה פיו להתנגד לצו.

ה ח ק ל א ו ת - ב ב ר י ת - ה מ ו ע צ ו ת

הספרון הצנוע "רשימותיו של מזכיר ועד אזורי", שכבר ציטטתי מתוכו בענייני השיכרות בכפרים, סייע בידי להבין מה מתרחש בחקלאות הסובייטית. מאוחר יותר נודע לי שחרוצ'וב באחת מהופעותיו הפומביות, ציטט מן הספר ושיבח אותו. רשימותיו של המזכיר, שאת שמו שכחתי, עסקו בבעיית היסוד של הכפר הסובייטי, שהיתה למעשה בעיית החקלאות הסובייטית. שתי הצורות של ארגון הכפר הסובייטי שלאחר הקולקטיביזציה השרירותית של סטאלין, הקולחוז והסובחוז, היו שונות במבנה החברתי והכלכלי, אך התלבטו בבעיות דומות, ואולי זהות.

הקולחוז-קולקטיב של חקלאים, עצמאי כביכול, והסובחוז - משק ממלכתי גדול, המנוהל על-ידי אדמיניסטרציה ממלכתית. שניהם סבלו קודם-כל מריכוזיותו האבסולוטית של המשק הסובייטי. התכניות המשקיות עובדו במרכז בשביל המדינה כולה, וחולקו לפי הריפובליקות והאזורים. התכניות קבעו מה יגדלו, כיצד יחולקו השטחים לפי הגידולים, ובאילו ענפים של המשק החי יעסקו וכו'. שיווק התוצרת נקבע "מלמעלה", וכך גם נקבעו מחירי התוצרת... מן המרכז דרך הריפובליקות והאזורים עד לקולחוז ולסובחוז, נקבעו גם כמויות התוצרת שלהן מצפים. התכנון המרכזי הגיע לעיתים קרובות לאבסורדים שגרמו לאסונות ממש מבחינה חקלאית וכלכלית. כאשר חרושצ'וב אישית התלהב מגידול תירס, התחילו לזרוע תירס בסיטונות. לא רק באזורים המתאימים לגידול זה, כי אם במקומות שבהם לא היה כל סיכוי שהגידול יצלח. במדינה רחבת הידיים לא היתה תשתית ראויה לשמה, לא מחסנים מתאימים ובכמות הדרושה ולא רשת מסילות-ברזל שתתאים להובלת תוצרת חקלאית מסובחוזים וקולחוזים רחוקים אל המרכזים העירוניים. גם רשת הכבישים היתה מתחת לכל ביקורת ובפיגור קשה. טיב המיכון היה נמוך וכמות הכלים החקלאיים החיוניים ביותר לא הספיקה. גם השיטות שנהגו בחקלאות הסובייטית פיגרו מאוד אחר המערב. המחקר החקלאי טרם התאושש מן השרלטנות של ליסנקו ודומיו.

על רקע תנאים אלה התנהל מאבק בלתי פוסק (כך אפשר היה ללמוד מרשימותיו של המזכיר האזורי) בין הקולחוזניק והסובחוזניק לבין הממסד הממלכתי. הממסד חקק חוקים וקבע נהלים שהיו אמורים להבטיח את יעילותם של העובדים ואת טיבם והיקפם של היבולים והתנובות. הקולחוזניקים ועובדי הסובחוזים התחכמו מצידם, וכנגד כל "גזירה" מלמעלה, מצאו דרכים לעבוד פחות ולהתאמץ פחות, נוכח התמורה המזערית שלה זכו. מול הנסיונות לשפר את המצב על-ידי הענקת פרסים ובונוסים על טיב העבודה ורמת היבולים והחסכון בעבודה ובחומרים, מצאו העובדים תחבולות כיצד לזכות בפרסים ובבונוסים מבלי להתאמץ או לעבוד יותר. קולחוזים נכשלים נגררו למצב של אין מוצא. הם לא יכלו להרשות לעצמם לתת תמורה טובה יותר לעובדים, ולכן חבריהם היו חסרי מוטיבציה להתאמץ בעבודה. כתוצאה מכך נכשל הקולחוז עוד יותר.

המזכיר עסק בספרו גם בפררובלימטיקה החברתית-תרבותית. הכפר הסובייטי פיגר קשות אחרי העיר. חיים אפורים ברמה תרבותית נמוכה ביותר, שעמום ללא תקווה, שעמום שהגביר את השיכרות שהיתה נפוצה בכפר הסובייטי. הצעירים, גם המוכשרים שבהם, חיפשו כל דרך להימלט מהמציאות המרה, וכך עלה בהדרגה אחוז הזקנים בכפרים. הסובייטים עשו מאמצים רבים להסתיר את המציאות העגומה מעיניים של הדיפלומטים הזרים, ודאגו לארגן להם ביקורים ב"קולחוזים לדוגמה". ביקרתי בקולחוז כזה בקרבת מוסקבה ובאוזבקיסטן, לא רחוק מטשקנט. בשני המקרים היה ברור שאין קולחוזים אלה אלא חלון ראווה של חנות ריקה מסחורה. אולם לשיא של ראוותנות חסרת כל הצדקה הגיעו הסובייטים בשנות החמישים, בהקמת התערוכה החקלאית במוסקבה. התערוכה הזכירה את הסיפור על כפרי

פוטיומקין. לקראת סוף המאה ה-18 פקדה הצארית קטרינה הגדולה על אחד ממפקדיה האהובים, הרוזן פוטיומקין, ליישב את המרחבים הריקים מאדם שבדרום רוסיה. פוטיומקין נכשל במשימה, אך לקראת ביקורה של הצארית, דאג שיוקמו מעין תפאורות של כפרים, ועל-פי הסיפור, אמנם הצליח להרשים את קטרינה הגדולה, שהאמינה כי פוטיומקין שלה אכן מילא אחר הוראותיה ויישב את האזור. לשפה הרוסית נוספו מאז המלים "כפרי פוטיומקין" המבטאות מעשה ראווה שאין מאחוריו כלום. התערוכה החקלאית במוסקבה בשנות החמישים, היתה דוגמה מאלפת לתפאורה מרשימה שמסתירה מחדל וכשלונות.

על שטח גדול מאוד הוקמו ביתנים מפוארים ובהם הוצגו כלים חקלאיים, ציוד חקלאי מגוון, דגמים של גידולים חקלאיים, ובעלי חיים מאזורים שונים של ברית-המועצות, צילומים ודיאגרמות סטטיסטיות שהצליחו בתיחכום רב לתאר הישגים. כל השטח היה מקושט בגינון, אין ספור פסלים ומזרקות רבות מהן מוזהבות. ממאות הרמקולים הפזורים בשטח בקעו מן הבוקר מנגינות ושירים ובערב הכל היה מואר בצבעים עליזים. תערוכת של "ריאליזם סוציאליסטי" וקיטש זול.

ביקרתי בתערוכה פעמים אחדות. שטחה היה גדול מאוד וגם המרחקים בין הביתנים היו גדולים. כל ביקור היה מעייף למדי. כשנפתחה התערוכה הייתי כבר מצויד די הצורך במידע על מצבה האמיתי של החקלאות הסובייטית באותם הימים. הייתי, לכן, מעוניין לא רק בתצוגות אלא גם בשיחות חטופות עם מבקרי התערוכה, שבהם היה מספר רב של קולחוזניקים ממקומות שונים.

יום אחד ביקרתי בתערוכה עם ימימה ויוסף. המיכון שכלל קומביינים וקטפות כותנה, טרקטורים גדולים, תצוגות של גידולים שונים - הרשים את יוסף והוא העיר שלפחות בתחום המיכון ההישגים הם גדולים.

נזדמנה לי אפשרות לפקוח את עיניו של השגריר. ישבנו על ספסל לנוח. לידנו ישב קולחוזניק זקן שנראה עייף מאוד. פתחתי בשיחה, שהגיעה גם לאוזניהם של יוסף וימימה. הקולחוזניק בא מביילורוסיה, מקולחוז שלדבריו היה "בינוני". הוא הגיע לתערוכה עם כמה קולחוזניקים "מצטיינים" שהקולחוז שלה אותם לתערוכה. מכיוון שרגליו כאבו, נפרד מהקבוצה כדי לנוח מעט. "מה המצב בקולחוז?" שאלתי. "קשה", אמר הזקן "פתחו בסביבה בית-חרושת לזכוכית, ולכן הצעירים רוצים לעבוד שם. נשארו לעבודה בקולחוז בעיקר נשים וזקנים", הסביר. "איך המיכון אצלכם?" המשכתי לשאול. "אנו נחשבים כקולחוז ממוכן", השיב. "וכמה סוסי עבודה יש לכם בקולחוז?" "מאה ועשרים", אמר הזקן, הפניתי את ראשי אל יוסף ולחשתי, "השמעת? ! מאה ועשרים סוסים!" הזקן הבין כנראה את סיבת שאלתי האחרונה, והוסיף להסביר: "סוס כמובן חלש מטרקטור, אך אין לר תקלות ושברים ואין צורך בשבילו בחלקי חילוף. מה שהטרקטורים לא מספיקים, אנו משלימים עם הסוסים!" שאלתי גם על רמת תנובת החלב של הפרות, ואחר-כך הסברתי ליוסף שבישראל עזים גזעיות מצטיינות מניבות כמות חלב דומה. שאלתי גם על ההווי הכפרי – והקולחוזניק הזקן מביילורוסיה אישר את שלמדתי מרשימותיו של מזכיר הוועד האזורי.

ב-1956, כך קראתי באחד העיתונים, ביקר מנהיג הלייבור הבריטי אנוריון ביון

בתערוכה החקלאית במוסקבה. בשובו לאנגליה אמר ביון שהתערוכה הזכירה לו את הפסאדה של בנייני פאר ויקטוריאניים שהסתירו את ה"סלאמס" האיומים של אותה התקופה. התערוכה החקלאית במוסקבה שזורה בזכרונני באורחת מכובדת ומעניינת שהגיעה למוסקבה לביקור פרטי בהחלט. הגב' וירה וייצמן, אלמנתו של הנשיא הראשון של מדינת ישראל. אשה קשישה, שנראתה צעירה משנותיה, ורוחה צעירה עוד יותר. הליכותיה כשל אשה מערב-אירופית מן המעמד הגבוה. שכלה חריף ואופיה שתלטני. דיברה כמה שפות, ובהן רוסית רהוטה. השפה העברית, כמדומני, לא היתה שגורה בפיה. חוש ההומור של וירה וייצמן היה עוקצני, והיא לא היססה להפעילו גם במגעיה עם המארחים הרוסים. באותם ימים נהגה הפקידות הסובייטית הגבוהה להפגין את חשיבותה-עליונותה בפני הזרים. הם הרי מייצגים מעצמה אדירה, מעצמה מנצחת, שבפניה רועד העולם כולו. וירה וייצמן ממש "ציפצה" על הטון המנופח של האישים הסובייטים שעמם נפגשה. כשהגענו, עם וירה וייצמן ועם מזכירתה אל שערי התערוכה החקלאית, פגש אותנו אחד המנהלים שהציע את שירותו כמורה דרך. מן השער נכנסנו לככר עצומה, מוארת ושוקקת המון מבקרים. מן הככר נפתח מראה כללי מרשים של בנייני התערוכה המפוארים, מזרקות מוארות ופסלים רבים. מורה הדרך עצר אותנו והציע שנשקיף לרגע על התמונה המרשימה. "הגברת וייצמן. פנה הרוסי אל וירה וייצמן: "האם גם בישראל יש לכם תערוכה חקלאית דומה לזאת?" וירה וייצמן לא היססה אף לשנייה והשיבה: "לא. אין לנו תערוכה - אך יש לנו חקלאות!" למותר לציין כי מורה הדרך לא הירבה בדיבורים במשך כל הסיוור. אפילו מנהל המלון שבו התארח הגב' וייצמן "נזהר" מפניה. וירה וייצמן סיפרה כי משנכנסה לסוויטה המרווחת, על וילונרת הקטיפה והריהוט הכבד שבה, העירה למזכירתה שהשטיח ממש מרופט. בו ביום, לפנות ערב, כשחזרה לחזרה שמה לב שהחליפו את השטיח. "ההאזנה בחדר תקינה בהחלט." הסבירה לנו הגברת הקשישה בחיוך.